

مقاله پژوهشی:

خودسازی، جامعه‌پردازی، تمدن‌سازی و مکتب‌مدیریتی شهید قاسم سلیمانی

جواد پورکریمی^۱، زهره علیمردانی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۰۳

چکیده

رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب بر سه نکته محوری خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی تأکید داشته‌اند. این عناصر سه‌گانه را می‌توان در مکتب شهید قاسم سلیمانی که همان مکتب اهل‌بیت است، مشاهده کرد. هدف از پژوهش حاضر، تبیین این مؤلفه‌ها در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و مکتب‌مدیریتی شهید قاسم سلیمانی است تا تأثیر آن در ابعاد فردی، اجتماعی و بین‌المللی آشکار شود. مقاله پیش رو با روش فراترکیب و با جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی ایرانی و خارجی و بانک اطلاعاتی شهید قاسم سلیمانی، پیرامون مؤلفه‌های گام دوم انقلاب اسلامی در مکتب‌مدیریتی آن شهید انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که تحقق اهداف متمایز و متعالی انقلاب اسلامی در راستای رشد و کمال افراد جامعه و بسط عدالت، منوط به استفاده از الگوی مدیریتی متناسب با آن است. چنین الگویی برخاسته از مبانی منحصر به فردی است که آن را می‌توان در مکتب شهید سلیمانی جستجو کرد و به عناصری مانند: تأمل بر خود، آینده، تکلیف و دشمن در وجه خودسازی؛ همچنین عناصری همچون رویکرد جامعه‌شناختی و جامعه‌سازی در وجه جامعه‌پردازی و همچنین عناصر ایجابی و سلبی در وجه تمدن‌سازی دست یافت.

کلیدواژه‌ها: خودسازی؛ جامعه‌پردازی؛ تمدن‌سازی؛ مکتب‌مدیریتی؛ شهید قاسم سلیمانی.

۱. دانشیار دانشگاه تهران، نویسنده مسئول.

۲. کارشناس ارشد گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران رایانامه:

مقدمه

همان‌گونه که در قرآن کریم اشاره شده است، خداوند، موجودات بی‌شماری را در جهان آفریده است که بی‌پهوده و بی‌هدف آفریده و رها نشده‌اند، بلکه همه آنها به سوی مقصد و کمالی که خدا برایشان معین فرموده است، در حرکت و تکاپو هستند.^۱ در آموزه‌های اسلامی، انسان از آن جهت که انسان است، دارای مسئولیت‌های خاصی در ارتباط با خدا، خویشتن، انسان‌ها و جهان هستی است که در صورت توجه، پذیرش و شکوفاسازی تمام آن‌ها، زندگی آدمی نظامی مطلوب به خود می‌گیرد و انسان به کمال شایسته خود رهنمون می‌می‌رسد (جوادی آملی، ۱۳۹۱). به برکت تکلیف و حس مسئولیت است که انسان می‌تواند از چنگال زمین رها شود و به سوی عوالم بالا به پرواز درآید. انسان امانت‌دار بزرگ خداست. مسئولیت او در پیشگاه خدا، خود و جامعه، بار سنگینی است که در آغاز آفرینش، آن گاه که به آسمان و زمین و کوه‌ها عرضه شد، فقط انسان بود که آن امانت را پذیرفت.^۲ بنابراین در تربیت اسلامی، به‌ازای شایستگی‌ها و برتری‌های انسانی، تعهداتی نیز بر ذمه وی خواهد بود. وفای به تعهدات، وظیفه و پاسخی در مقابل تفوق‌های نامبرده است. در تربیت اسلامی، انسان متعهد باید علاوه بر دانستن تعهدات، نسبت به آن‌ها با التزامی درونی، عامل باشد. مصادیق تعهد در شاخصه‌های رابطه انسان با خدا، خود، خلق و خلقت جلوه‌گر می‌شود (پورکریمی و برهن، ۱۳۹۸) که این مصادیق در وجود شهید والامقام قاسم سلیمانی مجسم شده بود. شهیدی که طی چهل سال با بهره‌گیری از ایمان، شجاعت، هوشمندی و تیزی خود، به‌گونه‌ای در مسیر کمال پیش رفت که سرانجام سکه تأسیس یک مکتب به نام او توسط رهبر معظم انقلاب زده شد (رنجبریان، ۱۳۹۹). هر انسان آگاه و منصفی، فارغ از اندیشه سیاسی یا اجتماعی‌اش، گواهی می‌دهد که معرفی شهید سلیمانی به‌عنوان یک مکتب از سوی رهبر انقلاب، زنده نگه‌داشتن و پاسداری از نام و یاد این قهرمان و سرمشق ملی و بین‌المللی است که نه تنها باعث آبرو و عزت ملی شد، بلکه خط و مشی ایشان نیز در سرنوشت نسل‌های بعدی تأثیرگذار خواهد بود. مکتبی که شهید سلیمانی تحت ولایت امامین انقلاب، پیش روی ما قرار داده است، امت اسلامی و حتی متفکران آزاداندیش جهان را نیز در سیطره خود داده است (رجبی، ۱۳۹۹، به نقل از بهزادی و مهین زارع، ۱۴۰۰). به‌راستی چه فرآیندی در زندگی یک انسان طی می‌شود که او را در قامت یک مکتب، فرازند می‌کند؟ چه اتفاقاتی رخ می‌دهد که یک انسان به‌تنهایی یک مدرسه درس‌آموز می‌شود؟ پاسخ روشن است:

۱. سوره ص، آیه ۲۷

۲. سوره احزاب، آیه ۷۲

هرگاه انسان از مدار فردیت خویش خارج شود و سعه وجودی او آن‌قدر گسترش یابد که بر نفوس انسان‌ها تأثیری قابل‌توجه در مسیر کمال بگذارد او در واقع تبدیل به یک مکتب شده است. آن‌گاه که منظومه‌ای منسجم و جامع و متشکل از اجزای یک شخصیت رشد یافته در ابعاد مختلف و زمینه‌های گوناگون شکل می‌گیرد او به‌عنوان یک مکتب و یک الگو و یک مدرسه درس‌آموز رخ می‌نماید؛ سردار دل‌ها و قاسم عزیز ملت‌های آگاه و آزاده این‌چنین بود (دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۸). مکتب سلیمانی امروز، مکتب بزرگی است که می‌تواند هر یک از جوانان این سرزمین را به سلیمانی دیگری تبدیل کند. سبک‌مدیریتی وی، منظومه‌ای منسجم و همگون از اجزای رشد یافته‌ای است که می‌توان با پیش‌رو قرار دادن آن، گام‌های استوارتری در جهت تمدن‌سازی برداشت. لازمه این گام‌های استوار خودسازی و در پله‌های بعدی جامعه‌سازی و تمدن‌سازی است که رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) با ترسیم چشم‌انداز تمدنی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، بر فعال‌سازی ظرفیت‌های مادی و معنوی، انسانی و سیاست‌جغرافیایی^۱ جهت تقویت روحیه جامعه ایرانی تأکید کرده‌اند. بر این اساس، پژوهش پیش‌رو درصدد است تا در ادامه بررسی مطالعات انجام‌شده در حیطه مکتب این شهید بزرگوار، با ارائه یک الگوی مدیریتی، به سه مقوله یادشده (خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی) در کلام رهبری و سیره شهید سلیمانی نگاهی داشته باشد. این نوشتار به دنبال برقراری ارتباط بین مؤلفه‌های بیانیه گام دوم انقلاب (به‌عنوان معماری ادامه مسیر انقلاب اسلامی ایران در جهان) و سیره مدیریت مکتب شهید قاسم سلیمانی به‌عنوان دانش‌آموخته مکتب انقلاب و دست‌پرورده رهبر عزیز انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) است.

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

در این بخش طی مروری اجمالی، ابتدا تعاریف منتخبی از مفاهیم و اصطلاحات مرتبط ارائه شده است و پس‌از آن گزیده‌ای از پیشینه پژوهش، مطرح می‌شود.

مکتب:

مکتب^۲، یک طرح جامع و منسجم است که با جهان‌بینی‌ای که می‌دهد و با دستورالعمل‌هایی که ارائه می‌کند، بشر را به‌طرف کمال و هدفش راهنمایی می‌کند. علامه مرتضی مطهری در تبیین واژه‌ی مکتب آورده است: مکتب، یعنی نیاز به یک نظریه کلی؛ یک طرح جامع و هماهنگ و

۱. Geographical politics

۲. School

منسجم که هدف اصلی آن، کمال انسان و تأمین سعادت همگانی است و در آن، خطوط اصلی و روش‌ها، بایدها و نبایدها، خوب‌ها و بدها، هدف‌ها و وسیله‌ها، نیازها و دردها و درمان‌ها، مسئولیت‌ها و تکلیف‌ها مشخص شده باشد و منبع الهام تکلیف‌ها و مسئولیت‌ها برای همه افراد بوده باشد (شهید مطهری، ۱۳۷۲).

مکتب مدیریتی شهید سلیمانی:

مکتب شهید سلیمانی، همان مکتب مدیریت اسلامی است که به خوبی توانسته در عرصه عملیاتی، عمده ویژگی‌های آن را محقق سازد و به ما بیاموزد که مفروضات مدیریت اسلامی، گزاره‌های صرفاً ذهنی نیست و در صورت نصب العین قرار گرفتن آن‌ها در عمل می‌توان تبلور و تجلی آن را در امثال سردار شهید سلیمانی و سازمان تحت امر وی شاهد و ناظر بود (مقیم، ۱۳۹۸). پس با کاوش‌های نظری در مکتب شهید سلیمانی می‌توان دریافت که آن مکتب از بنیان‌های محکم و متقن نظری همچون: هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی و مانند آن استوار است که پژوهش و بازخوانی آن‌ها، در معرفت‌افزایی جویندگان و پویندگان مکتب شهید سلیمانی تأثیر قابل توجه دارد و می‌تواند عامل تربیت نیروهای انقلابی در تراز مکتب شهید سلیمانی شود (فیروزجانی، ۱۴۰۰).

خودسازی!

خودسازی اصطلاحی در روان‌شناسی است که برای توصیف اطلاعات فردی یا خود فرد و دانش فردی در مورد خود فرد است. فکر کردن در مورد خود و انتقاد از خود یا حتی پرسشگری، انتقاد و قضاوت از تفکر خود تلقی می‌شود و از موضوعات محوری در تربیت انسان و آراستگی وی به فضایل اخلاقی است. اسلام همواره به خودشناسی و معرفت نفس از آن‌رو که مبدأ حرکت تکاملی انسان در نیل به آفریدگار است به دو شیوه انفسی و آفاقی تأکید می‌کند. هریک از راه‌های خودشناسی ضمن آنکه مقدم‌های برای شناخت آفریدگار هستند، به انسان در شناخت و تنظیم روابطش با جهان هستی و سایر انسان‌ها نیز کمک می‌کنند. آنچه از این مباحث حاصل می‌شود، تأکید و توجه خاصی است که اسلام به نیروی اندیشه و تعقل انسان دارد؛ آن‌گونه که تفکر و تدبیر در آیات هستی و نیز ذات خویشتن را اساس و زیربنای خودشناسی آفاقی و انفسی و نیز تهذیب نفس و کمال معنوی انسان می‌داند. انسان با خودسازی و آگاهی از توانایی‌ها و استعداد‌های فطری

و غیر فطری خویش (نقاط ضعف و قوت) می‌تواند در مسیر خودسازی و تهذیب نفس پیش رود و با غلبه بر بعد مادی و تمایلات شهوانی وجود خویشتن، مراحل کمال انسانی را طی کند و درنهایت، به سرمنزل مقصود که همان قرب الهی است برسد (ریاضی و شمشیری، ۱۳۹۴).

جامعه‌پردازی^۱:

جامعه‌پردازی اشاره به فرایندی جهادی برای رسیدن به غایت جامعه اسلامی و پس از آن در مقیاسی جهانی، یعنی تمدن اسلامی دارد. جامعه‌پردازی نوعی ظرفیت‌سازی و زمینه‌سازی برای ایجاد تمدن اسلامی و نظام توحیدی است (نوری، ۱۴۰۰). جامعه از دو عنصر اصلی افراد و آحاد انسانی و روابط متقابل میان افراد و گروه‌ها تشکیل می‌شود. در جامعه اسلامی، آموزه‌های اسلامی حاکم بر هر دو عنصر است: همسو کردن خود و جامعه با دین، و این عناصر تنها به امور فردی و عبادیات و اخلاق فردی محدود نمی‌شود، بلکه در تمام امور و روابط اجتماعی، باید تعالیم اسلام حاکم باشد و داوری دین در همه خطوط و زوایای تمامی شبکه روابط اجتماعی، نافذ باشد. جامعه اسلامی نیز جامعه‌ای است که دغدغه دین دارد و این دغدغه همه‌جانبه است و به جنبه‌ای خاص، محدود نمی‌شود و بر این پایه استوار است که همه شئون خود را با تعالیم اسلامی هماهنگ و همسو کند. در جامعه اسلامی، نگاه هستی‌شناختی خاصی به انسان وجود دارد؛ چراکه انسان ترکیبی از روح و بدن است و انواع گرایش‌های خوب و بد در او وجود دارد که می‌تواند در پرتو عمل اختیاری خود، جهات نیک سرشتی خود را بارور کند و بالعکس (ایجاد و شیخی، ۱۳۹۸).

تمدن‌سازی^۲:

تمدن‌سازی، بیانگر ساخت همه جنبه‌های سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را در سطح کلان پوشش می‌دهد. تمدن‌سازی در راستای ایجاد تمدن اسلامی، تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام بنا می‌شود (جان احمدی، ۱۳۹۳)؛ به عبارتی تمدن اسلامی با اساس نگرش توحیدی، تمدنی است ایدئولوژیک با مجموعه‌ای از اندوخته‌های معنوی و مادی جامعه اسلامی که انسان را به سوی کمال معنوی و مادی سوق می‌دهد (جان احمدی، ۱۳۹۳: ۵۲). در کاربست این اصطلاح، تأکید معظم له بر دو صفت "اسلامی و نوین بودن"، بیانگر ماهیت دینی این تمدن از یکسو و پویایی آن از سوی دیگر است. وجه این

۱. Social processing

۲. Civilization

تمدن، نگرش دینی حاکم بر آن است؛ زیرا روح تمدن اسلامی، حاکمیت دین در همه عرصه‌های حیات انسان است. در تمدن اسلامی، همه بنیادهای حیات اجتماعی، اعم از نگرش‌ها، رفتارها، گفت‌وگوها، ارتباطات، تعاملات داخلی و خارجی، محصولات صنعتی و فناورانه و دیگر دستاوردهای مدنی مسلمانان، متأثر از عنصر دین و فرهنگ است. وجه نوین بودن این تمدن، ویژگی بالنده و موکد تفکر اسلامی در پاسخ‌گویی به نیازهای حال و آینده انسان و قدرت سازندگی آن است. از این رو، توجه به اقتضائات زندگی انسان در معنایابی تمدن نوین اسلامی، بسیار حائز اهمیت است. نخستین بایستگی ایجاد تمدن در عصر انتظار، نگاه جامع به ساحت‌های وجودی انسان و توجه به نیازهای مادی و معنوی او در عرصه‌های زندگی است. با توجه به آنچه گفته شد، شاهد هستیم که حوزه‌ی ملی تمدن نوین اسلامی در شهید سلیمانی تبلور یافته است (ریاضی، ۱۴۰۰). امروزه موضوع خودسازی و رسیدن به مکتب تمدن‌ساز مدیریتی یکی از موضوعات پژوهشی کلیدی در جامعه علمی دنیای اسلام به‌شمار می‌رود. از این منظر، این پژوهش قصد دارد نقش شهید سلیمانی را بر فراهم آمدن مکتب تمدن‌ساز به‌عنوان شاکله تمدن نوین اسلامی مورد بررسی قرار دهد. بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در این باره نشان می‌دهد که در بسیاری از مطالعات انجام‌شده بر مؤلفه‌ها و شاخص‌های مکتب شهید سلیمانی پرداخته شده است و مطالعه‌ای که بر لزوم مهم‌ترین مؤلفه‌های گام دوم انقلاب اسلامی در مکتب یادشده پردازد مغفول مانده است. در ادامه این پژوهش به مروری از مطالعات مرتبط می‌پردازیم:

چراغی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان شاخصه‌های جامعه‌شناختی انتظار راهبردی در مکتب شهید سلیمانی که با روش کتابخانه‌ای انجام شده است، به این نتیجه دست‌یافت که مهم‌ترین شاخصه‌های جامعه‌شناختی انتظار راهبردی در مکتب شهید سلیمانی عبارت‌اند از: بهره‌مندی از رویکرد تمدن‌سازی اسلامی؛ عقلانیت معطوف به ارزش؛ ولایت‌پذیری؛ نگاه راهبردی؛ عمل‌انگاری انتظار؛ استقامت ورزی؛ ایجاد همبستگی اجتماعی؛ مدیریت عواطف و احساسات و جهاد همه‌جانبه است. علیمردانی و پورکریمی (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای علمی با عنوان "الگوی رهبری دیپلماسی - میدانی شهید قاسم سلیمانی مبتنی بر درک انقلابی" و با بهره‌گیری از شیوه توصیفی - تحلیلی، جریان هم‌افزایی رهبری سپهبد قاسم سلیمانی با سیاست‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی را بررسی کرده‌اند و از طریق روش تحلیل مضمون و با استناد از سخنرانی‌های شهید سلیمانی، فرمایشات رهبر معظم انقلاب و اظهارات و دیدگاه‌های هم‌زمان ایشان و سایر پژوهشگران به

ارائه الگو رهبری دیپلماسی - میدانی ایشان پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که چشم‌انداز انقلابی به همراه ادراک و بصیرت والای شهید سلیمانی در راه خدمتگزاری خالصانه، نشأت گرفته از هوش دیپلماسی و توانمندی ایشان و مدیریت میدانی ایشان است و می‌تواند الگوی رهبری بی‌نظیری را رقم بزند که اسطوره ساز مقاومت در اذهان جهانیان باشد. پیرانی و عزیزی (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی تأثیر اسطوره‌های ملی بر وفاق ملی (مطالعه موردی: سردار شهید سلیمانی) پرداخته‌اند، نتایج پژوهش نشانگر آن است که برای ایجاد آرامش و کاهش اختلاف و تنش در جامعه بهتر است ارزش‌های اجتماعی نهادینه شود. ارزش‌های اجتماعی به کلیه افکار و اعمالی گفته می‌شود که باعث وحدت در جامعه می‌شود. آداب و رسوم ملی، اعتقادات مذهبی، اسطوره‌ها، و قهرمانان از جمله ارزش‌های اجتماعی هستند. پژوهشی نیز توسط تاج‌بخش (۱۴۰۰) با موضوع واکاوی مؤلفه‌های سبک زندگی شهید سلیمانی انجام شد. در این پژوهش از ۲۵ نفر از جوانان سنین بین ۱۸ تا ۳۵ سال شهرستان تبریز فارس مصاحبه گرفته شد. پس از تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی، پنج مؤلفه‌ی اصلی سبک زندگی و چند مقوله فرعی با عنوانین: سبک زندگی فرد محور (مهربانی، تواضع و فروتنی، ساده زیستی، شهرت‌گریزی، دنیا‌گریزی، عزت‌نفس، قاطعیت، آرامش و طمأنینه)، سبک زندگی اجتماع‌محور (مردمی بودن، وحدت‌آفرینی، کمک به هموعان)، سبک زندگی مدیریت محور (توانمندی و نبوغ نظامی، دشمن‌شناسی، شجاعت، مدیریت جهادی، قدرت تدبیر، مهارت ارتباطی، سبک زندگی سیاست‌محور (همگرایی منطقه‌ای، استکبارستیزی، فراجناحی و قدرت تحلیل و درک شرایط سیاسی، ولایت‌مداری، سبک زندگی دین‌محور (خودسازی معنوی و خدامحوری، روحیه شهادت‌طلبی، تفکر عاشورایی، ارادت و تمسک به معصومین مورد شناسایی قرار گرفت. رجبی و میرزا محمدی (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای به بررسی الگوی تربیتی مبتنی بر جهاد در زمینه‌سازی تمدن نوین اسلامی پرداختند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که اکنون در شرایطی که انقلاب اسلامی به وقوع پیوسته و مرحله نظام‌سازی انجام گرفته است، لازم است تمدن اسلامی در موقعیت فعال و هجومی قرار گیرد. موفقیت در این مواجهه تمدنی به چگونگی تربیت انسان تمدن‌ساز بستگی دارد. انسانی که هم به اختیار و هم به مسئولیت‌پذیری اهمیت می‌دهد، بعد از تربیت خود، به فکر ساختن جامعه‌اش است. حذف و یا کوتاهی در مرحله‌ی جهاد نفس، باعث عدم موفقیت جهاد در اجتماع می‌شود. بنابراین سوال اصلی که در این پژوهش مطرح است این است که مکتب‌مدیریتی شهید سلیمانی تا چه حد مبتنی است

بر آموزه های مندرج در بیانیه گام دوم انقلاب که توسط مقام معظم رهبری تبیین شده است و آیا مؤلفه های خودسازی؛ جامعه پردازی و تمدن سازی در مکتب آن شهید جایگاهی داشته است؟

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، توسعه‌ای-کاربردی و از نظر روش فراترکیب است که نوعی روش کیفی است. روش فراترکیب مستلزم این است که پژوهشگر بازنگری دقیق و عمیقی انجام داده و یافته‌های پژوهش‌های کیفی مرتبط را ترکیب کند. از طریق بررسی یافته‌های مقاله‌های اصلی پژوهش، پژوهشگران واژه‌هایی را ایجاد می‌کنند که نمایش جامع‌تری از پدیده تحت بررسی را نشان می‌دهد (سهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶). در این پژوهش برای تحقق این هدف، از روش هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو^۱ (۲۰۰۷) استفاده شده است. در این روش با مراجعه به منابع علمی که در زمینه خودسازی، جامعه‌پردازی، مکتب مدیریتی شهید سلیمانی صورت گرفته است، تعداد ۶۴۷ مورد پژوهشی در زمینه شهید سلیمانی و بیانیه گام دوم انقلاب به شرح زیر مورد بررسی قرار گرفته است:

شکل ۱- نمودار هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو

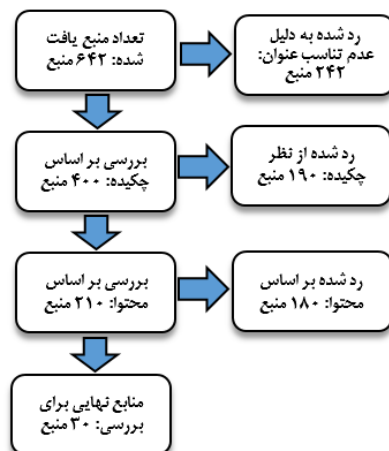
۱. Sandelowski & Barroso

گام اول: تنظیم سؤال پژوهش: برای تنظیم سؤال پژوهش از عوامل مختلفی مانند جامعه مورد مطالعه، چه چیزی، چه موقع و چگونگی روش استفاده می‌شود. در این پژوهش، این سؤال که مکتب‌مدیریتی شهید سلیمانی تا چه حد مبتنی است بر آموزه‌های مندرج در بیانیه گام دوم انقلاب که توسط مقام معظم رهبری تبیین شده است و آیا مؤلفه‌های خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی در مکتب آن شهید جایگاهی داشته است؟ مورد واکاوی قرار گرفت.

گام دوم: مروری نظام‌مند بر ادبیات: برای گردآوری داده‌های پژوهش از داده‌های ثانویه چون اسناد و مدارک گذشته استفاده شده است. این اسناد و مدارک شامل تمام پژوهش‌ها در زمینه مکتب و مدیریت جهادی و فرهنگ جهادی شهید قاسم سلیمانی بوده است. جامعه مورد بررسی این پژوهش شامل تمام پژوهش‌ها در ابعاد و مؤلفه‌های مکتب و زمینه مدیریت جهادی و فرهنگ جهادی شهید سلیمانی که از محل دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، اجلاس‌ها، همایش‌ها، نشریات، کتاب‌ها، پایگاه‌های اینترنتی و غیره تأمین شده است. با بررسی و شناسایی پژوهش‌ها و جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی ایرانی و خارجی شامل (Civilica, Magiran, SID, Google scholar) و بانک اطلاعاتی شهید قاسم سلیمانی در نهایت تعداد ۳۰ مورد منبع علمی در خصوص مؤلفه‌های خودسازی، جامعه‌پردازی، تمدن اسلامی، مکتب‌مدیریتی شهید سلیمانی، یافت شد و مورد تحلیل قرار گرفت.

گام سوم: جستجو و انتخاب متون مناسب: فرایند بازبینی و انتخاب در این پژوهش به صورت خلاصه در شکل ۲ نشان داده شده است.

شکل ۲- انتخاب الگوریتم منابع نهایی

گام چهارم: استخراج اطلاعات پژوهش: در این گام از پژوهش، اطلاعات حاصل از پژوهش‌های انجام‌شده، شامل: اطلاعات شناسنامه‌ای پژوهش (عنوان، نام و نام خانوادگی پدیدآورندگان، سال انتشار) و یافته‌های احصاء شده، به صورت مجزا در جدول شماره ۱ آورده شده است.

جدول ۱. پژوهش‌های کیفی انجام‌شده در حیطه خودسازی، جامعه‌پردازی، مکتب مدیریتی شهید سلیمانی

کد	نویسندگان و سال انتشار	ابعاد و مؤلفه‌های شناسایی شده
۱	چراغی (۱۴۰۰)	بهره‌مندی از رویکرد تمدن اسلامی، عقلانیت معطوف به ارزش، ولایت‌پذیری، نگاه راهبردی، عمل‌انگاری، استقامت‌ورزی، ایجاد همبستگی اجتماعی، مدیریت عواطف و احساسات، جهاد همه‌جانبه.
۲	علیمردانی و پورکریمی (۱۳۹۹)	توکل بر خدا، ولایت‌مداری، سخت‌کوشی، دشمن‌شناسی، تفکر راهبردی، مردمی بودن، مسئولیت‌پذیری، شجاعت.
۳	باقری دولت‌آبادی (۱۴۰۰)	شهادت‌طلبی، شجاعت و شهادت‌محوریت اخلاص و دین‌مداری، آینده‌نگری، تکلیف‌گرایی، اخلاق‌مداری، خدمت‌رسانی به محرومان، دشمن‌شناسی و تمرکز بر هدف.
۳	دولت‌پسندی (۱۳۹۹)	توجه به خدا و اخلاص در عمل، دین‌مداری، اخلاق‌مداری، بصیرت و نبوغ نظامی، تصمیم‌گیری بر مبنای خرد و فرامرزی بودن، شایسته‌سالاری، سعه‌صدر، مردمی بودن، عمل‌گرا بودن، شجاع، متعهد، ولایت‌مداری، نظم و قانون‌گرایی، شهادت‌طلبی، روحیه سلحشوری و سنجیدگی و تدبیر در امور.
۴	تاج‌بخش (۱۴۰۰)	مهربانی، تواضع و فروتنی، ساده‌زیستی، شهرت‌گریزی، دنیاگریزی، عزت‌نفس، قاطعیت، آرامش و طمأنینه (سبک زندگی اجتماع‌محور) مردمی بودن، وحدت‌آفرینی، کمک به هم‌نوعان (سبک زندگی مدیریت‌محور) توانمندی و نبوغ نظامی، دشمن‌شناسی، شجاعت، مدیریت جهادی، قدرت‌تدبیر، مهارت ارتباطی (سبک زندگی سیاست‌محور) همگرایی منطقه‌ای، استکبارستیزی، فراجانحی و قدرت تحلیل و درک شرایط سیاسی، ولایت‌مداری (سبک زندگی دین‌محور) خودسازی معنوی و خدامحوری، روحیه شهادت‌طلبی،

کد	نویسندگان و سال انتشار	ابعاد و مؤلفه‌های شناسایی شده
		تفکر عاشورایی، ارادت و تمسک به معصومین.
۵	بابائی (۱۳۹۹)	اصل خداباوری و یقین به وحدانیت او، تفکر راهبردی ولایی، آخرت‌نگری، التزام عملی به دین، اخلاص در گفتار و عمل، روحیه جهادی و انقلابی‌گری صبر الهی، مدیریت دینی، ادب اسلامی انسانی (الهی)، ولایتمداری (ولی‌فقیه)، عشق به خدا و دیدار او، تصمیم‌گیری راهبردی ولایی.
۶	ردایی و همکاران (۱۳۹۹)	برجسته بودن روحیه و فرهنگ پرشش‌گری و آگاهی بخشی، مبارزه‌گری، ایثار و ازخودگذشتگی، محو شدن اراده انسان در اراده الهی.
۷	زارعی و همکاران (۱۳۹۹)	انسان‌مداری، مردم‌داری، شهادت‌طلبی، اخلاص، روحیه انقلابی، مسئولیت‌پذیری، شجاعت، معنویت، استکبارستیزی.
۸	پهلوان شریف (۱۳۹۹)	روحیه جهادی در کارها، نگاه راهبردی، انسان‌مدار بودن؛ انقلابی بودن، شخصیت جامع‌الاطراف داشتن، مردم‌داری، مسئولیت‌پذیری، جذب حداکثری و اقدام فراتر از مرزها.
۹	متقی (۱۳۹۹)	توجه به زیرساخت‌های مربوط به نظریه‌پردازی دفاعی با رویکرد مدبرانه
۱۰	رودگر (۱۳۹۹)	خداگرایی، بندگی خدا، شریعت محوری، خردگرایی، ولایت‌مداری، مدیریت جهادی، مقاومت محوری، خدمت خالصانه به مردم و عشق به شهادت و شهدا.
۱۱	مختاری (۱۴۰۰)	روحیه سلحشوری و جنگنده‌ای، عقلانیت، نبوغ نظامی، محبت، سیاست‌مداری، تبعیت از ولایت.
۱۲	نیک‌پور (۱۴۰۰)	اخلاص؛ مجاهدت برای گمنامی، ولایت‌پذیری، جامعیت ابعاد، حریت و آزادگی، قدرت تدبیر و منطق استوار، مردم‌داری و عشق به مردم، تکلیف‌گرایی، جهان‌نگری.
۱۳	سلیمان زاده (۱۴۰۰)	ایمان سرشار، صبر، تقوا، حلم، ایثار، جود، قناعت، اعتمادبه‌نفس، عبادت، زهدات، پرکاری، خستگی‌ناپذیری شهامت و شهادت.

کد	نویسندگان و سال انتشار	ابعاد و مؤلفه‌های شناسایی شده
۱۴	سلطانی (۱۴۰۰)	مهرورزی، تعاون و همدلی، احسان، امر به معروف و نهی از منکر، سامان‌دهی امور، تحکیم باورهای دینی به‌ویژه آموزه امامت، ایجاد ارتباط و پیوند عاطفی مطلوب در انسان‌های مسلمان و نیز ایجاد اعتماد عمومی ناشی از تقویت ارزش‌ها و پایبندی به قواعد اخلاقی.
۱۵	میربها (۱۴۰۰)	ولایت‌مداری و بصیرت، خداباوری و حق‌طلبی، برافراشتن پرچم مقاومت و مجاهدت، دفاع از ایران پرگهر و همسایگان آن، دشمن-شناسی و شکست دادن متجاوزان، تکفیری‌ها و داعشی‌ها، رسواسازی اشرار جهانی.
۱۶	متقی نیا و میر (۱۴۰۰)	تدین، توانمندی، مهربانی، هوشمندی و اخلاق، ساماندهی امور.
۱۷	فلاحی و محمدزاده (۱۴۰۰)	اراده و روحیه فداکاری و شهادت‌طلبی، تواضع، مردمی بودن، مسئولیت‌پذیری.
۱۸	اصلانی (۱۴۰۰)	خودشناسی و خودسازی، جهادگری و عقد اخوت قرآنی، از خودگذشتگی، عدالت‌خواهی و خلوص در خدمت به خلق، مبارزه با فقر و محرومیت و فساد.
۱۹	درویشی و همکاران (۱۳۹۹)	آینده‌نگری، خستگی‌ناپذیری، تدبیر، تعامل‌گرایی، مدیریت بحران، مهارت فرماندهی، نظم و انضباط، تفکر راهبردی.
۲۰	بیشه و قربانی زاده (۱۳۹۹)	جاهد شجاع فی سبیل الله، فداکار و ایثارگر، شهادت‌طلب، برجستگی‌های ممتاز در سلامت معنوی و اعتقادی، حکیم، نفوذ کلام و روح‌افزا، محبوب و مردمی، انقلابی تراز، وحدت‌آفرین، نقش ممتاز و تاریخ‌ساز در خدمات ارزشمند، استکبارستیز، پشتیبان ملت‌ها و کشورهای محور مقاومت، تحویل‌گرا، تعالی‌بخش و تمدن‌ساز.
۲۱	سعادت نژاد (۱۳۹۹)	خانواده‌ایمانی، روزی حلال، انس با قرآن و ارادت به امامان معصوم علیه‌السلام، مردم‌داری، ولایت‌مداری و تکلیف‌گرایی و عزم برای ریشه‌کنی ظلم.

کد	نویسندگان و سال انتشار	ابعاد و مؤلفه‌های شناسایی شده
۲۲	امیری نژاد (۱۳۹۹)	تدبیر و همه‌جانبه‌نگری، خلاقیت و نوآوری، پیشگام بودن در امور، مردم‌گرایی و ولایت‌مداری را در جهت تحقق اهداف انقلاب اسلامی.
۲۳	روح‌اللهی (۱۴۰۰)	تمسک به جنبه‌های الهام‌بخش، درک نیازها و علائق مخاطب و همراهی با آن، جلب محبت و مهرورزی، مدیریت و تصمیم‌گیری مشارکتی، مردم‌باوری و تعامل سازنده با طیف‌های گوناگون مردم گوناگون مردم، و رهبری پیشرو.
۲۴	دارا و کریمی (۱۳۹۹)	ولایت‌پذیر بودن، روحیه انقلابی و پرهیز از سیاست زدگی در فعالیت‌های سیاسی، تکریم جایگاه والدین و تواضع در برابر آنان در رفتار با خانواده، بصیرت بالا و عملکردی قاطعانه در رفتار با دشمن، رویکردی دلسوزانه و تربیت‌محور در رفتار با دوستان.
۲۵	عباس زاده (۱۳۹۹)	توحید باوری، قیامت باوری، مطالعه و تفکر، عقلانیت جمعی، مقدم بودن مدیریت نفس، عشق الهی و یاد خدا، تمسک به خدا، ولایت‌مداری، عشق به شهادت، جهت‌گیری الهی، انس با قرآن، انس با خانواده شهدا، عشق به هم‌زمان، دل بردن از دل‌مشغولی‌های دنیا، پیشگامی و ثبات در عمل، تواضع، سخت‌کوشی، توجه به حلال و حرام و حق‌الناس، مردم‌داری، اصلاح خطا با رویکرد معنوی.
۲۶	کیخا (۱۳۹۹)	نقش و تأثیر حکیم انقلابی ایران و جهان معاصر امام خمینی، ویژگی و خلوص خاص دوران دفاع مقدس.
۲۷	محمد ظاهری (۱۳۹۹)	ساده‌زیستی، معنویت، تفکر توحیدی، مکتب‌اهلبیت، دانش تخصصی، مهارت ارتباطی، مهارت ادراکی، تفکر انقلابی، ولایت‌مداری، خردورزی، عزت ملی، مهرورزی، ارزش محوری، ساده‌زیستی، اقتصاد مقاومتی، انسان‌سازی.
۲۸	رضایی و تولایی (۱۳۹۹)	شناخت تکلیف و تکلیف‌گرایی، جهاد با نفس، مدیریت جهادی، مردم‌داری و اصالت اقناع سایرین در مقام عمل.
۲۹	رفیعی طاری و	خدای‌محوری تعبد و اخلاص، اخلاقی بودن، شجاعت، روحیه

کد	نویسندگان و سال انتشار	ابعاد و مؤلفه‌های شناسایی شده
	عبدیان (۱۳۹۹)	مقاومت، ولایت مداری، شهادت‌طلبی، گذشت و ایثار، فروتنی و ساده زیستی، فرهنگمندی، اعتمادبه‌نفس، مثبت اندیشی، چابکی، هوش هیجانی بالا، سازمان‌دهی رفتاری مناسب. اجتماعی: فرامرزی بودن و روحیه همدلی داشتن، مردمی بودن و فارغ از هر جناح سیاسی بودن، شوخ‌طبعی، قابل قبول و قابل احترام بودن جمعی، مهارت مذاکره و دستگیری از نیازمندان.
۳۰	نصیری (۱۳۹۹)	ساده‌زیستی، صداقت و ایثارگری در سیره فردی، وحدت‌گرایی، مردم‌داری و مردم‌باوری در سیره اجتماعی و حفاظت از منافع ملی و امانت‌داری و حفاظت از بیت‌المال.

گام پنجم: تجزیه و تحلیل و تلفیق یافته‌های کیفی: هدف فراترکیب ایجاد تفسیر یکپارچه و جدیدی از یافته‌ها است. در طول تجزیه و تحلیل، پژوهشگر موضوعاتی را جستجو می‌کند که در میان مطالعه‌های موجود در فرا ترکیب پدیدار شده‌اند. این مورد به‌عنوان «بررسی موضوعی» شناخته می‌شود. به محض اینکه موضوع‌ها شناسایی و مشخص شدند، بررسی‌کننده یک طبقه‌بندی را شکل می‌دهد و طبقه‌بندی‌های مشابه و مربوط را در موضوعی قرار می‌دهد که آن را به بهترین گونه توصیف می‌کند. موضوع‌های اساسی و پایه‌ای را برای ایجاد «توضیحات، مدل‌ها و نظریه‌ها و فرضیات» ارائه می‌دهند (سندلوسی و بروسو، ۲۰۰۷). در این پژوهش، ابتدا همه عوامل استخراج شده از مطالعات پیشین در مفهومی مشابه دسته‌بندی شده‌اند و به این ترتیب مفاهیم پژوهش مشخص شدند.

گام ششم: کنترل کیفیت: در روش فراترکیب محققان رویه‌های زیر را برای حفظ کیفیت در مطالعه خود در نظر گرفته‌اند: در سراسر پژوهش، تلاش می‌شود برای کیفیت بخشی به یافته‌های پژوهش توضیحات روشن و واضح از اقدامات انجام شده در هر گام ارائه نمایند. به عنوان مثال مولفان راهکارهای جستجوی الکترونیک و دستی را در چندین مرتبه به کار می‌برند تا مقالات مربوط را پیدا کنند؛ هم‌چنین مولفان در جهت شناسایی و نامگذاری دقیق مؤلفه‌ها تلاش و دقت لازم را مبذول داشتند.

گام هفتم: ارائه یافته‌ها: در این مرحله از روش فراترکیب، یافته‌های حاصل از مراحل قبل، ارائه می‌شود؛ طی مراحل این پژوهش و در نتیجه ترکیب یافته‌ها، تعداد ۳۰ مقاله از ۶۴۲ مقاله مورد مطالعه در این زمینه مورد جستجو قرار گرفت که شامل ۳ مؤلفه اصلی و ۸ مؤلفه فرعی در پژوهش‌های داخلی و خارجی در جدول شماره ۲ قابل مشاهده است.

یافته‌های پژوهش

با نگاهی کلی بر مؤلفه‌های احصاء شده در این پژوهش، می‌توان گفت همه عوامل شناسایی شده از مطالعات صورت گرفته در حوزه‌های خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی استخراج شده است که در این بخش به شرح هریک از مؤلفه‌ها پرداخته می‌شود.

جدول ۲: دسته‌بندی مؤلفه‌های خودسازی، جامعه‌پردازی، تمدن اسلامی و مکتب‌مدیریتی سلیمانی

خودسازی			
مؤلفه اصلی	مؤلفه‌های فرعی	مفاهیم	فراوانی
خودسازی	تأمل بر خود	اخلاص؛ اخلاق‌مداری؛ ایثار و از خودگذشتگی؛ آرامش؛ تواضع؛ توجه به حق الناس؛ توجه به حلال و حرام؛ دین‌مداری و توکل بر خدا؛ تمسک به اهل بیت؛ سخت‌کوشی؛ سعه‌صدر؛ عزت‌نفس؛ مثبت اندیشی؛ مدیریت نفس؛ مهربانی؛ همدلی	۶۲
	تأمل بر آینده	آینده‌نگری؛ تدبیر در امور؛ تفکر راهبردی – ولایی؛ تمرکز بر هدف؛ نگاه همه‌جانبه؛ نوآوری	۲۴
	تأمل بر تکلیف	تکلیف‌گرایی؛ خدمت به محرومان؛ سیاست‌مداری؛ تعهدپذیری؛ ساده زیستی؛ روحیه جهادی؛ مدیریت جهادی	۳۳
	تأمل بر دشمن	دشمن‌شناسی؛ شهرت‌گریزی؛ دنیا‌گریزی (دل‌بریدن از دل‌مشغولی‌های دنیا)؛ شهادت‌طلبی؛ عشق به هم‌زمان؛ شجاعت؛ قاطعیت؛ مردمی بودن؛ ولایت‌مداری	۴۹
		مجموع	۱۶۷
جامعه‌پردازی			
مؤلفه اصلی	مؤلفه‌های فرعی	مفاهیم	فراوانی

خودسازی			
مؤلفه اصلی	مؤلفه‌های فرعی	مفاهیم	فراوانی
جامعه‌پردازی	جامعه‌سازی	اقتصاد مقاومتی؛ امانت‌داری؛ پرسش‌گری و آگاهی بخشی؛	۱۷
		پیشگامی و ثبات در عمل؛ تعامل‌گرایی؛ جامعیت؛ مدیریت بحران؛ مدیریت بر مبنای تصمیم‌گیری و مشارکت؛ شایسته‌سالاری، جهاد همه‌جانبه؛ عزت ملی؛ دانش‌محوری	
	جامعه‌شناسی	بصیرت و نبوغ؛ استقامت ورزی؛ مذاکره و اقناع‌سازی؛ معنوی‌گرایی؛ حفاظت از بیت‌المال، عقلانیت معطوف به ارزش، عمل‌گرایی، نظم و قانون‌گرایی؛ همبستگی اجتماعی	۳۳
		مجموع	۵۰
تمدن اسلامی			
مؤلفه اصلی	مؤلفه‌های فرعی	مفاهیم	فراوانی
تمدن‌سازی	وجه‌ایجابی تمدنی	اعتماد عمومی؛ امر به معروف؛ آخرت‌نگری؛ تحکیم باورهای دینی (امامت)؛ توجه به زیرساخت‌ها؛ حریت و آزادگی؛ شریعت‌محوری؛ اخوت قرآنی؛ رویکرد فرامرزی ارزش‌ها؛ رویکرد فرا جناحی؛ رهبری پیشرو جهانی؛ مقاومت محوری؛ وحدت‌آفرینی؛ همگرایی منطقه‌ای	۲۸
		استکبارستیزی؛ ظلم‌ستیزی (پشتیبانی از ملت‌ها)؛ فسادستیزی؛ محرومیت‌زدایی؛ نهی از منکر	
	وجه‌سلبی تمدنی	مجموع	۳۹
		مجموع	۲۵۶

۱. خودسازی

خودسازی: رهبر انقلاب دربند آغازین بیانیه گام دوم، به ورود انقلاب به دومین مرحله خودسازی اشاره کرده‌اند. توجه به رهنمودهای پیشوایان دینی و اندیشه در آموزه‌ها و باورهای دینی، برای رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی و کمال نهایی جز با خودشناسی و خودسازی میسر نمی‌شود (رودگر نژاد، ۱۳۹۹). به همین جهت، در نهج‌البلاغه آمده است: "اگر نفس خویش را از بسیاری از آنچه دوست می‌داری، به سبب آنچه ناخوش می‌داری، بازنداری، هوا و هوس تو را به راههایی می‌کشاند که زیان‌های

فراوان در انتظارت خواهد بود. پس همواره، زمام نفس خویش فروگیر و راه خطا بر او ببند" (نهج‌البلاغه، نامه ۵۶).

۱-۱. **تأمل بر خود:** در مبحث تأمل بر خود ویژگی‌های شخصیتی نقش مهمی در روابط و تعاملات فردی و اجتماعی دارد. حجت‌الاسلام شیرازی: حاج قاسم تازه آغاز شده است؛ اگر دنیا عظمت کارهایی که قاسم انجام داده را بدانند به نظم جهانی و نظم اسلامی خواهیم رسید. از نظر وی، "شهید سلیمانی هیچ کجا خودش را ندید، در طی ۵ سال بیش از ۱۰۰ بار از ایشان خواستم خاطرات عملیات کربلای ۵ را که نوشته بود منتشر کنیم. سردار می‌گفت وقت گذاشتم و در حال تنظیم هستم تا آماده چاپ شود؛ البته ما امیدوار نبودیم؛ چراکه می‌دانستیم نمی‌خواهد خودش را مطرح کند. در عراق همیشه ابو مهدی می‌گفت فرمانده من حاج قاسم است و حاج قاسم می‌گفت فرمانده من ابو مهدی است. در لبنان خودش را ندید، در سوریه خودش را ندید، در جلسات شورا هم بنده نشنیدم در جلسات خصوصی هم نشنیدم بگوید مثلاً اگر من در جنگ ۳۳ روزه لبنان یا جنگ سوریه یا عراق و افغانستان نبودم این اتفاق‌ها نمی‌افتاد." (شیرازی، ۱۳۹۹). مبحث دیگری که در طریق خودشناسی قابل‌ذکر است توجه به عزت نفس است. بنا به عقیده روانشناسان انسان‌ها مطابق بر نیاز فطری و غریزی خود تمایل دارند با عزت زندگی کنند. بر این اساس است که قرآن کریم عزت نفس را از لوازم زندگی موفقیت‌آمیز می‌داند و تنها راه عزت طلبی را ایمان به خدا، رسولش و اهل ایمان معرفی می‌نماید. سبهد شهید قاسم سلیمانی با داشتن عزت و کرامت نفس توانست در این راه مقدس تمام موانع و مشکلات را از سر راه بردارد و به مراحل تکامل و تعالی دست پیدا کند (تاج‌بخش، ۱۴۰۰).

۱-۲. **تأمل به آینده:** یکی از ویژگی‌های مؤمن که در کلام و سیره ائمه بر آن تأکید شده است آینده‌نگری است. آینده‌نگری به فرد این امکان را می‌دهد تا با در نظر گرفتن مقدرات و محذورات خود هدف‌هایی را تعیین کرده و برای رسیدن به آن برنامه‌ریزی و خود را از خطرات دور کند. امام علی (ع) در این خصوص می‌فرماید: "عاقل‌ترین مردم کسی است که بیشتر در عاقبت کارهایش بیندیشد." (غررالحکم، جلد دوم). مرور کارنامه زندگی شهید سلیمانی نشان می‌دهد ایشان در همه امور خود آینده‌نگری داشته‌اند (باقری دولت‌آبادی، ۱۴۰۰). نگاه راهبردی سردار سلیمانی بود که با مدیریت مناسب، کشور عراق را که خاستگاه اصلی آمریکا در منطقه بود و می‌توانست بستر مناسبی برای حمله نظامی آمریکا به عراق به‌شمار آید، به فرصتی برای جمهوری اسلامی تبدیل کرده است (علیمردانی و پورکریمی، ۱۳۹۹).

۳-۱. **تأمل بر تکلیف:** در آموزه‌های اسلامی، مباحث برادری و توجه به زیردستان و روحیه خدمت‌رسانی رهبران را تشویق می‌کند تا به جای فکر کردن به منافع خود در فکر خدمت به پیروانشان باشند؛ بنابراین خدمت صرفاً شرط برای رهبری نیست بلکه غایت رهبری است؛ به دیگر سخن فکر خدمت به دیگران نقشی عالی است که همه انسان‌ها در هر پستی که باشند باید آن را بپذیرند (سندجایا و ساروس^۱، ۲۰۱۴). رعایت بی‌طرفی و اعتدال در کلام و رفتار شهید سلیمانی باعث می‌شد تا قدرت اثرگذاری کلام وی دوچندان شود و در اکثر مواردی که با فعالین سیاسی به گفتگو می‌نشست آنان را نسبت به اتخاذ تصمیماتی فوری مجاب سازد. رهبر معظم انقلاب در خصوص بیان اثرگذار و منطقی شهید سلیمانی فرمودند: "اثرگذاری و قانع‌کننده بودن سخن ایشان در عرصه سیاسی حاصل همان شجاعت و تدبیر توأمان به‌علاوه اخلاص است" (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸).

۴-۱. **تأمل بر دشمن:** پژوهشگران و اندیشمندان و افرادی که جنگ‌ها را به لحاظ نظامی تجزیه و تحلیل کرده‌اند، جملگی بر آنند که شهید سلیمانی از نبوغ، خلاقیت، توانایی و مهارت بی‌نظیری در فرماندهی برخوردار بوده است. در دهمین سالگرد شهادت شهید مغنیه، سردار سلیمانی خطاب به اسرائیل فرموده بودند: "ما هیچ شیی نمی‌خواهیم مگر این‌که به دشمنان فکر می‌کنیم و جلوی چشم ماست. این رژیم ماندنی نخواهد بود. اعمال این رژیم مزدور نشان می‌دهد که این رژیم پایدار نیست و هیچ عوامل و آثار پایداری در این رژیم دیده نمی‌شود" (سلیمانی، ۱۳۹۶). همچنین یکی از عوامل مهم پیروزی خیره‌کننده رزمندگان اسلام و مدافعان حرم در نبرد با دشمنان و گروه سلفی تکفیری داعش، فرماندهی فوق‌العاده وی است. سردار سلیمانی از بعد نظامی نابغه‌ای در طراحی و اجرای عملیات در صحنه‌های نبرد و هدایت جنگ‌های راهبردی بود (تاج‌بخش، ۱۴۰۰). مقام معظم رهبری (۱۳۹۸)، طی بیانات ارزشمندشان در دیدار مردم قم فرموده‌اند:

«بنده بارها به دوستانی که در عرصه سیاسی فعال هستند می‌گفتم که رفتار و کارهای او را مورد توجه داشته باشند. شاید بعضی از دوستان ندانند، این بود که او به کمک ملت‌های منطقه یا با کمک‌هایی که به ملت‌های منطقه کرد، توانست همه‌ی نقشه‌های نامشروع آمریکا در منطقه‌ی غرب آسیا را خشتی کند. این آدم توانست در مقابل همه‌ی نقشه‌هایی که با پول، با تشکیلات تبلیغاتی وسیع آمریکایی، با توانایی‌های دیپلماسی آمریکایی، زورگویی‌هایی که آمریکایی‌ها روی سیاستمداران دنیا بخصوص کشورهای ضعیف

۱. Sendjaya & Sarros

دارند، تهیه شده بود قد علم کند و این نقشه‌ها را در این منطقه‌ی غرب آسیا خشی کند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸).

۲. جامعه‌پردازی

۲-۱. **جامعه‌سازی:** جامعه اسلامی ایران از پیروزی انقلاب و به‌ویژه در دوران هشت سال دفاع مقدس و بعدازآن، فرماندهان و مدیران لایقی به خود دیده است که همواره سعی در اجرای اصول فرماندهی و مدیریت اسلامی در جامعه داشته‌اند و مدیریت جهادی به‌عنوان الگو و مظهر برای آنان قلمداد می‌شده است. مولای متقیان امام علی (ع) می‌فرماید: «احسن العدل اعانتة نصرته المظلوم» یعنی بهترین عدالت و نیک‌ترین تصویر عدالت، یاری‌رساندن به مظلوم هست. با همین رویکرد و نگاه است که قاسم سلیمانی و جمهوری اسلامی ایران، دفاع از کشورهای مظلوم منطقه از جمله لبنان، یمن، سوریه و در رأس آنان فلسطین را وظیفه ذاتی و همیشگی خود می‌داند و قاطعانه و محکم پای تحقق آرمان‌ها نه به‌صرف صدور یک یا چند بیانیه، بلکه در عمل ایستاده است تا از طریق عمل به مسئولیت اجتماعی و اعمال مدیریت جهادی، زمینه بالندگی جبهه مقاومت میسر شود و آماده مقابله با دشمن قسم‌خورده اسلام شوند، تا بدین‌وسیله ملل اسلامی از زیر یوق حاکمان ستمگر و سازش‌کار و مفسد خود رهایی یابند و زمینه شکوفایی جوامع اسلامی فراهم و محقق شود. از نکاتی که در باب تأثیرگذاری ایشان در جامعه، نمونه‌ها و مصادیق زیادی را شاهد بودیم و از همین روی است که مردم نسبت به وی محبت و ارادت داشتند. این امر ناشی از همان اخلاص و معنویت شهید سلیمانی است؛ زیرا به تعبیر رهبری، دل‌ها نزد خدا است. خدایی بودن سبب نفوذ کلام و مطیع شدن دیگران در برابر شهید می‌شد و مجموعه حرکات وی انسان را تربیت می‌کرد. بارها به هم‌رزمان یادآور می‌شد که در هر کار ببینید خودتان می‌خواهید انجام دهید یا بر خداوند توکل کنید. آنچه جوهره‌ی اصلی کارها است توجه به عنایت و نصرت و قدرت الهی والهی بودن خود رزمنده است و تجهیزات جنگی و قدرت فیزیکی در درجه بعد قرار دارد (نوعی اقدم، ۱۳۹۸).

۲-۲. **جامعه‌شناسی:** در حوزه جامعه‌شناسی، سردار ترجیح می‌داد تصمیم‌گیری و مسئولیت اجرا را به خود گروه‌های مقاومت بسپارد و خود و مجموعه تحت امرش به‌عنوان مشاور و تکمیل‌کننده جریان مقاومت نقش ایفا کنند. از شواهد این مدعا می‌توان به سبک "برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مشارکتی"، در مواجهه با گروه‌های مقاومت اشاره کرد. «در بحبوحه جنگ ۳۳ روزه برادران در فضایی سرشار از اطمینان و متانت و آرامش و راحتی می‌نشستند و خوب فکر می‌کردند و حاجی در تمام این بحث‌ها، فکر کردن‌ها و برنامه‌ریزی‌ها مشارکت می‌کرد؛ حاجی هر وقت ایده‌ای داشت آن را به کسی تحمیل نمی‌کرد. همیشه

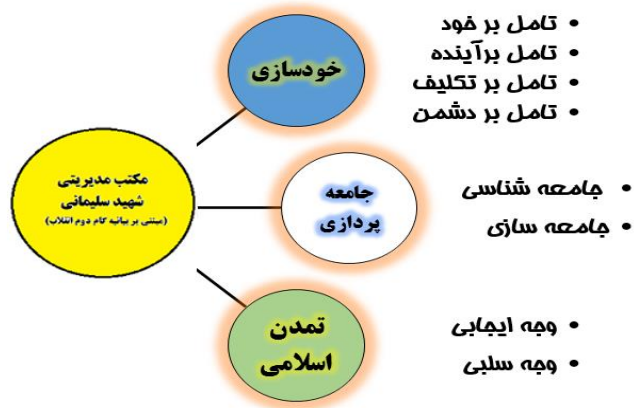
وقتی ایده‌ای داشت با بچه‌ها در میان می‌گذاشت و با آن‌ها بحث می‌کرد. اگر می‌پذیرفتند عملی می‌کردند و اگر نه، بهشان فشار نمی‌آورد و تحمیل نمی‌کرد» (سید حسن نصرالله، به نقل از روح‌اللهی، ۱۴۰۰). شهید باکری و شهید سلیمانی با مجموعه‌ای از رفتارهای خودشان و ارتباطاتی که با بچه‌ها داشتند و با آن خدایی بودنشان در دل بچه‌ها نفوذ می‌کردند و قلباً نیروها را تسلیم خودشان می‌کردند. در چندین عملیات در سوریه توفیق نوکری و سربازی حاج قاسم را داشتیم. سردار سلیمانی هیچ‌وقت نمی‌گفت برو بلکه همیشه می‌گفت بیا و در نوک پیکان حمله بود. این‌ها همیشه در خط مقدم و اول صف و در کنار بچه‌ها بودند (نوعی اقدم، ۱۳۹۸).

۳. تمدن اسلامی

انقلاب اسلامی ایران در برهه‌ای از زمان ظهور کرد که همه کشورها تمدن را در تمدن غربی می‌دانستند و حتی امپراطوری‌هایی مانند روسیه در برابر تمدن غرب نتوانستند مقاومت کنند؛ اما انقلاب اسلامی جریان معکوس در مسیر تجدد به‌وجود آورد و اسلام به‌عنوان محوری‌ترین جامعه امروز مطرح شد و این تقابل بین اسلام و استکبار شده است. محققان این پژوهش عقیده دارند تمدن‌سازی دارای دو زیر مؤلفه است:

۳-۱. وجه ایجابی تمدنی: شهید سلیمانی در تمدن اسلامی پیشگام بود و این امر بیش از هر چیزی دشمنان را آزرده می‌کرد؛ زیرا ایده جمهوری اسلامی قابلیت جهان‌شمولی و قدرت تمدن‌سازی دارد. در تمدن‌سازی اسلامی افق مطلوب این است که محیط‌زیست جامعه انسانی بر اساس فرهنگ توحیدی یا اسلامی رقم بخورد. اگر چنین اتفاقی رخ دهد و ارزش‌های اسلامی از جنبه نظری به سمت عملی شدن نزدیک شود، عرصه بر شیاطین انسی و جنی که بر اساس تمدن مادی بر گیتی حکمرانی می‌کنند، تنگ خواهد شد (پیروزمند، ۱۳۹۹).

۳-۲. وجه سلبی تمدنی: سردار بزرگ اسلام اعتقاد داشتند که انتقال مفاهیم و مبانی فرهنگ دفاع مقدس و استکبارستیزی، موجب خشی شدن فتنه‌ها و دسیسه‌های دشمنان در حق امت اسلامی و ملت‌های ستمدیده سایر نقاط جهان خواهد شد. در مکتب شهید سلیمانی، شهادت (که یکی از بالاترین ارزش‌های انسانی است) احیا شد و جمهوری اسلامی، اهدافش و ولایت فقیه معنای تازه‌ای یافت. این مکتب، عدالت، عزت و امید را به مستضعفین جهان هدیه می‌دهد و یکی از اهدافش مقاومت و ایستادگی در برابر استکبار و صهیونیسم است که در صورت اجراشدن این اهداف، همدلی و وحدت بین مردم ایجادشده و تمدن نوین اسلامی تشکیل خواهد شد (شیرازی، ۱۳۹۹).

شکل ۳- عوامل شناسایی شده در حوزه‌های خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن اسلامی در مکتب شهید سلیمانی

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

امروز میهن عزیزمان، تشنه‌ی خدمت و آماده‌ی حرکت جهشی در همه‌ی عرصه‌ها و نیازمند مدیریتی باکفایت و جهادی و دانا و شجاع است که بتواند توانمندی‌های آشکار و نهفته‌ی ملت، به‌ویژه جوانان را که بسیار فراتر از مشکلات است، بسیج کرده و به میدان کار و تلاش سازنده آورد؛ موانع را از سر راه تولید بردارد؛ سیاست تقویت پول ملی را به جدیت دنبال کند و قشرهای متوسط و پایین جامعه را که سنگینی مشکلات اقتصادی بر دوش آن‌ها است، توانمند سازد؛ مدیریتی که با مشی فرهنگی خردمندانه، مسیر اعتلای مادی و معنوی ملت ایران را هموار کرده، حرکت کشور به سمت جایگاه شایسته‌اش را شتاب بخشد (مقام معظم رهبری، ۱۲ مرداد ۱۴۰۰).

همان‌طور که یافته‌های این پژوهش نشان داد، به شهید سلیمانی نباید تنها در جبهه‌های نبرد و مقاومت در زمان گذشته نگریست، بلکه تأثیری که عملکرد ایشان در سال‌های اخیر در جامعه داشته غیرقابل انکار است. بنابراین باید تمام زوایای زندگی ایشان را از گذشته تا به حال مورد تفکر و تأمل قرار داد. بدین ترتیب به یک پیش‌نگری و برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی طولانی‌مدت و عمیق نیازمندیم تا در عرصه‌های مختلف شخصیتی ایشان بتوانیم بهترین برداشت را داشته باشیم (معروفی و همکاران، ۱۳۹۹). از این رو، با نگاهی به گستره عملکرد سپهد سلیمانی می‌توان مشاهده نمود که تکلیف‌گرایی نیز در مکتب شهید سلیمانی به‌خوبی دیده می‌شود. ایشان نیز هم در مقام یک فرمانده به هنگام سخنرانی و روحیه بخشی به نیروها از تکلیف قرارگرفته بر دوش آنان صحبت می‌کرد و هم خود شخصاً اعتقاد داشت که دفاع از ایران و حریم اهل‌بیت است که بر دوش او نهاده شده است (دولت‌آبادی، ۱۴۰۰). در حقیقت همان‌گونه که مقام معظم رهبری نیز اظهار داشتند روحیه فداکاری و نوع‌دوستی آن شهید به حدی بود که برایش این ملت و آن ملت و مانند این‌ها مطرح نبود (مقام معظم رهبری، ۲۶ آذر ۱۳۹۹). نه سختی‌ها او را از مسیر خود بازداشت و نه موانع و مشکلات. نه از تحریم ترسید و نه از تهدید. وی در نیروی قدس با فکر و اندیشه و آینده‌نگری، جبهه مقاومت را سازمان‌دهی و هدفمند نمود و عرصه جهادی را دنبال کرد؛ به‌گونه‌ای که امروز آثار آن دیده می‌شود. آنچه تا بدین جا از برکات شهادت ایشان گفته شده است، آن چیزهایی است که به وقوع پیوسته است، ولی مورد آخر یعنی خروج آمریکا از منطقه آن چیزی است که انشاءالله به‌زودی به وقوع می‌پیوندد. "آنچه در مقام مقابله مهم است - اینکارهای نظامی به این شکل، کفایت آن قضیه را نمی‌کند - این است که بایستی حضور فسادانگیز آمریکا در این

منطقه تمام بشود؛ که ان‌شاءالله به‌زودی تمام خواهد شد (مقام معظم رهبری، ۱۸ دی ۱۳۹۸). در این نوشتار تلاش شد تا بایان مؤلفه‌های خودسازی که لازمه ساختن جامعه و تمدن اسلامی است و با الگو قرار دادن مکتب شهید سلیمانی، مسیر حرکت به سمت آینده‌ای روشن و امیدبخش مورد بررسی و مذاقه قرار گیرد.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- نهج البلاغه.
- غررالحکم.
- مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (۱۳۹۸). بیانات در دیدار مردم قم. قابل دسترسی به آدرس:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۴۶۲۸>
- مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (۱۴۰۰). بیانات در مراسم تنفیذ حکم سیزدهمین دوره ریاست جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی به آدرس:
farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۸۴۱۳
- مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (۱۳۹۷). برگرفته از وبسایت دفتر نشر و حفظ آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای به آدرس:
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۱۹۴۳>
- ایچادی، فرزانه و شیخی، معین (۱۳۹۸). جایگاه جامعه اسلامی در بیانیه گام دوم و نقش ناجا در تحقق آن، *نشریه علمی دانش نظامی سیستان و بلوچستان*، ۱ (۳۲)، ۵۲-۷۰.
- بابائی طلاتیه، محمدباقر (۱۳۹۹). اصول راهبرد فرهنگی مدیریت مکتب سلیمانی. *فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی*، ۴ (۱۶)، ۱۸۹-۲۲۸.
- باقری دولت آبادی، علی (۱۴۰۰). انقلاب اسلامی و مکتب سازی: نمونه موردی مکتب شهید قاسم سلیمانی، *فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس*، ۷ (۴).
- پیشه، مجید؛ قربانی زاده، وجه الله (۱۳۹۹). مکتب شهید سلیمانی در آینه بسیج سفیران تحول گرا، *تعالی بخش و تمدن ساز، سلسله همای های بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات برگزیده دومین همایش بین المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۲۲.
- پورکریمی، جواد و برهن، مریم (۱۳۹۸). شاخصه های انسان دانشگاهی متعهد (استاد دانشگاه) از منظر تربیت اسلامی، *فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۷ (۴۴)، ۱۶۵-۱۸۶.
- پیروزمند، علیرضا (۱۳۹۹). نگاهی به تمدن سازی در مکتب شهید قاسم سلیمانی، قابل دسترسی به آدرس:
<https://www.borna.news/۹۶۲۵۴۸>
- تاجبخش، غلامرضا (۱۴۰۰). واکاوی مؤلفه های سبک زندگی شهید سلیمانی، *مطالعات دفاع مقدس*، ۷ (۷)، ۱۳۷-۱۵۸.
- تمیمی آمدی، عبدالواحدین محمد (۱۴۱۰ق). *غرر الحکم و دررالکلام*، تصحیح سید مهدی رجایی، قم: دار الکتب الاسلامی.
- جان احمدی، فاطمه (۱۳۹۳). تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، قم، انتشارات معارف.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). گستره دین، قم: انتشارات اسراء.
- چراغی کوتیانی، اسماعیل (۱۴۰۰). شاخصه های جامعه شناختی انتظار راهبردی در مکتب شهید سلیمانی. *جامعه مهدوی*، ۲ (۱)، ۱۱۵-۱۴۵.
- خانی، علی و محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۹). بازشناسی مؤلفه های مکتب شهید سلیمانی مبتنی بر بیانات امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۳ (۸۶)، ۵-۳۸.

- دارا، جلیل و کریمی، فردین (۱۳۹۹). تحقق تمدن نوین اسلامی و نقش آفرینی شهید سلیمانی به‌عنوان کارگزار تمدن‌ساز، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب).
- دبیرخانه شورای عمومی فرهنگ کشور، تبیین مؤلفه‌های مکتب شهید سردار سلیمانی، قابل‌دسترسی به آدرس: <https://www.borna.news>
- دولت پسندی، مهناز (۱۳۹۹). شناسایی اصول و مبانی و مؤلفه‌های مدیریت جهادی مبتنی بر مکتب شهید سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۳۰-۱.
- رجبی، محمد (۱۳۹۹). شاخصه‌های مکتب شهید سلیمانی در اندیشه آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، *فصلنامه علمی بصیرت و تربیت اسلامی*، دوره ۱۷، ۳۱-۵۶.
- ردایی، هادی؛ ساده، احسان و امینی سابق، زین‌العابدین (۱۴۰۰). مکتب شهید سلیمانی، منظومه عملی مسئولیت اجتماعی مدیران جهادی، *رهیافت‌های نوین در مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی*، ۱ (۱)، ۹۷-۱۲۵.
- رضایی میرقاند، محسن و تولایی، روح‌الله (۱۳۹۹). شناسایی و تبیین ارکان جهت‌ساز مکتب شهید سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات برگزیده دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۲۲-۱.
- رفیعی طاری، ندا و عبدیان، محیا (۱۳۹۹). نشانه‌شناسی و نمادشناسی شخصیت شهید سلیمانی، *مطالعات دینی رسانه*، ۲ (۵-۶)، ۱۱۲-۱۳۲.
- رنجبریان، رسول (۱۳۹۹). طراحی الگوی مکتب شهید سپهد قاسم سلیمانی (با تأکید بر الگوی تربیت‌کننده مدیران جهادی تمدن‌ساز در جمهوری اسلامی ایران)، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۳۲.
- روح‌اللهی، مهدی (۱۴۰۰). شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های نفوذ اجتماعی در سبک رهبری شهید قاسم سلیمانی، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، ۲۹ (۲)، ۵-۴۲.
- رودگر، محمدجواد (۱۳۹۹). بررسی مؤلفه‌های عرفان اجتماعی در مکتب سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۲۶.
- ریاضی هروی، شیدا و شمشری، بابک (۱۳۹۴). ابعاد خودشناسی از نگاه اسلام، *فصلنامه معرفت*، ۲۲ (۱۹۱).
- ریاضی، وحید (۱۴۰۰). مکتب سلیمانی؛ دامنه تحقق عملی تمدن نوین اسلامی زمینه‌ساز ظهور، *دومین همایش ملی بازنمایی گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم*، تهران.
- سلطانی، سید مهدی (۱۴۰۰). مهندسی اخلاق اسلامی مطلوب در مکتب آرمانی شهید سلیمانی مبتنی بر تمدن نوین اسلامی، مکتب شهید سلیمانی، مکتب تمدن‌ساز، *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی*، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی، تهران.
- سلیمان‌زاده، رضا (۱۴۰۰). مکتب شهید قاسم سلیمانی پیش‌نیاز بنای تمدن نوین اسلامی، مکتب شهید سلیمانی، مکتب تمدن‌ساز، *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی*، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی، تهران.
- سلیمانی، قاسم (۱۳۹۱). *سخنرانی سردار قاسم سلیمانی در یادواره شهدای مخابرات کرمان*، قابل‌دسترسی به آدرس: <http://mgt.ihu.ac.ir>

- سلیمانی، قاسم (۱۳۹۶). *سخنرانی سردار قاسم سلیمانی در گرامیداشت دهمین سالگرد شهادت «عماد مغنیه»*، قابل دسترسی به آدرس:
<https://www.tasnimnews.com/fa/news/۱۳۹۶/۱۱/۲۶/۱۶۵۷۴۶۰>
- سهرابی، بابک؛ اعظمی، امیر و یزدانی، حمیدرضا (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه مدیریت اسلامی با رویکرد فراترکیب، *چشم‌انداز مدیریت دولتی*، شماره ۶، ۹-۲۴.
- شیرازی، علی (۱۳۹۹). گفتار پژوهی: سبک زندگی اسلامی، قابل دسترسی به آدرس:
<http://mgt.ihu.ac.ir>
- عباس‌زاده، روح‌اله (۱۳۹۹). مؤلفه‌های تربیتی مکتب شهید سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۲۲.
- عباس، پهلوان شریف و محمدامین، آقا جعفری (۱۳۹۹). طراحی الگوی رفتار فردی در مکتب شهید سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب).
- علیمردانی، زهره و پورکریمی، جواد (۱۳۹۹). مشخصه‌های مدیریت جهادی در مکتب شهید قاسم سلیمانی. *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب، ۱-۲۲.
- علیمردانی، زهره و پورکریمی، جواد (۱۴۰۰). الگوی رهبری دیپلماسی - میدانی شهید قاسم سلیمانی مبتنی بر بصیرت انقلابی (پاسخی به دوگانه سازی‌های تصنعی)، *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی*، تهران.
- کرد فیروزجانی، اسدالله (۱۴۰۰). کاوش‌های نظری در پیش‌انگاره انسان‌شناختی مکتب شهید سلیمانی، *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی*، تهران.
- کیخا، نجمه (۱۳۹۹). جایگاه حکمت در اندیشه و سیره شهید سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۱۹.
- متقی، ابراهیم (۱۳۹۹). ارتش انقلابی و رویکرد هویتی در مکتب سردار سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات برگزیده دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۳۲.
- محمد ظاهری، محمد (۱۳۹۹). ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید سپهد قاسم سلیمانی، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، (۱)، ۲۱-۴۶.
- محمدی‌نیا، آتنا (۱۴۰۰). مکتب شهید سلیمانی، مکتب تمدن‌ساز. *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی*، تهران.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). انسان و ایمان، تهران: انتشارات صدرا.
- مختاری، حسین (۱۴۰۰). مؤلفه‌های مکتب شهید سلیمانی با نگاه به ویژگی‌های شخصیتی شهید سپهد قاسم سلیمانی، *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی*، تهران.
- بهزادی، مریم و مهین زارع، نفیسه (۱۴۰۰). بررسی و استخراج مبانی و مؤلفه‌های مدیریتی تأثیرگذار بر کیفیت جامعه، *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی*، تهران.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). مجموعه آثار استاد شهید مطهری، جلد دوم. تهران: انتشارات صدرا.
- معروفی، حسین؛ امین‌زاده گوهری، حمید و رضوی، سید علی (۱۳۹۹). تکلیف‌مداری و نقش این باور در شکل‌گیری زندگی جهادی شهید قاسم سلیمانی، *سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، (مقالات برگزیده دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب)، ۱-۲۵.

- مقیمی، سید محمد (۱۳۹۸). رهبری اخلاص‌مدار؛ جوهره مکتب شهید سلیمانی. *مدیریت اسلامی*، (۲۸) ۱۱۳، ۳۳-۹۲.
- نصیری، علی اصغر (۱۳۹۹). سیره شهید سلیمانی در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر عنصر اعتماد، *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۳(۸۹).
- نوعی اقدم، رحیم (۱۳۹۸). پنج ویژگی مشترک شهید باکری و شهید سلیمانی، قابل دسترسی به آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=۴۵۱۶۱>
- نیک‌پور، سید اسماعیل (۱۴۰۰). مکتب شهید سلیمانی، مکتب تمدن‌ساز، *نخستین همایش علمی، پژوهشی مکتب شهید سلیمانی، مکتب تراز تمدن نوین اسلامی*، تهران.
- نوری، سعیده (۱۴۰۰). نقش و جایگاه مربیان در جامعه‌پردازی با تأکید بر بیانیه گام دوم، *نهمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی*.

ب. منابع انگلیسی

- Ladd, G. W., & Parke, R. D. (۲۰۲۱). Themes and theories revisited: Perspectives on processes in family-peer relationships. *Children*, ۸(۶), ۵۰۷.
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (۲۰۰۷). *Handbook for synthesizing qualitative research Springer Publishing Company*. New York.[Google Scholar].
- Sendjaya, S., & Sarros, J. (۲۰۱۴). Servant Leadership: Its Origin, Development, and Application in Organizations. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, ۹ (۲), ۵۷-۶۴.

